
Phonetic changes in the borrowings from the Turkish language

Vardo Chokharadze

Batumi Shota Rustaveli State University
Department of Oriental Studies
Georgia, Batumi
vardo.chokharadze@bsu.edu.ge

Abstract

Phonetic changes, peculiar to the Georgian language, are striking in words borrowed from the Turkish language. As a result, the borrowed words are pronounced in the same way as Georgian words, in particular:

დირელი<დირეგი (თ. დირეჟ-ი), ღალიბა<გალიბა... In Georgian the letter “g” is mostly pronounced as Turkish “ğ” and it is more natural for the Georgian language. Both the first letter of the word and the last consonant change.

ღამაზი - (არ. gamaz - გამაზ) - „evil”, „Barbarian”: „ის კაცი ღამაზია“ (იმ)...

შაფხა - (шапка) - „a hat”: „წყალში ჩაცვენილი Áუნანების შაფხები მეიცუა დენიზმა” (თ.ქ.)

Thus, the replacement of consonants in the borrowed words of the Samkhruli dialects is subject to the same patterns that are characteristic of the Georgian language.

Keywords: Phonetic changes; Words borrowed from Turkish.

ფონეტიკური ცვლილებანი თურქულიდან ნასესხებ ლექსიკაში

ვარდო ჩოხარაძე

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტი
საქართველო, ბათუმი
Vardo.Chokharadze@bsu.edu.ge

აბსტრაქტი

ზოგჯერ ქართულის გავლენით თურქული სიტყვის ბგერწერა შეცვლილია. შეიმჩნევა ბგერათა მონაცვლეობის, ბგერის დასუსტებისა და ბგერათა დაკარგვის შემთხვევები.

საბოლოოდ ბგერათცვლილებებით თურქული ენიდან ნასესხები სიტყვა ექვემდებარება ქართული წარმოთქმის კანონზომიერებებს.

ჩვენებურთა მეტყველებაში ყურადღებას იპყრობს „გ-ღ“-ს ბგერათშენაცვლება. მონაცვლეობა ხდება როგორც ანლაუტში, ისე აუსლაუტში. მაგ: დირეგი : დირელი – (<direk - დირექ - „ბოძი“, „ხე“).

საკვანძო სიტყვები: ფონეტიკური ცვლილებები; თურქულიდან ნასესხები სიტყვები.

მსჯელობა

თურქეთის რესპუბლიკაში მცხოვრებ ქართველთა მეტყველების თავისებურებათა შესწავლის ერთ-ერთი გზა თურქიზმებზე დაკვირვებაა. კერძოდ, საინტერესოა, რა ცვლილებებს განიცდის თურქული ენის ლექსიკა, რამდენად ინარჩუნებს საკუთრივ ამ ენისათვის

დამახასიათებელ თავისებურებებს ჩვენებურთა ქართულ მეტყველებაში.

ქართველთა მეტყველებაში თურქული და ქართული ენების ურთიერთგავლენაზე ყურადღებას მივაქცევთ რამდენიმე მოვლენას: ზოგჯერ ქართულის გავლენით თურქული სიტყვის ბგერწერა შეცვლილია. შეიმჩნევა ბგერათა მონაცვლეობის, ბგერის დასუსტებისა და ბგერათა დაკარგვის შემთხვევები.

საბოლოოდ ბგერათცვლილებებით თურქული ენიდან ნასესხები სიტყვა ექვემდებარება ქართული წარმოთქმის კანონზომიერებებს.

§1. გ : ლ თანხმოვანთმონაცვლეობა ნასესხებ ლექსიკაში

ჩვენებურთა მეტყველებაში ყურადღებას იპყრობს „გ-ღ“-ს ბგერათმენაცვლება. მონაცვლეობა ხდება როგორც ანლაუტში, ისე აუსლაუტში. მაგ:

ღირეგი : ღირელი – (<direk - ღირექ - „ბოძი“, „ხე“):

„ის ღარჭი ღირელზე იყო მიკრული“ (შავშ.); „ჩვენი ოსილის იქედამ ბვერი ღირელებია“ (იმ.); „სახურავის ქვეშ ღირელებია დაგებული“ (იმ.); „ბოსელში ღირელები დუღიან“ (ხობ.); „იქავენ ორი ღირელი ასვია“ (მაჭ.); „ღირელი ექანება“ (ბ.); „ქმარსაც დეიჭერენ, მიაკრენ ღირეგზე“ (ბაზგ.); „სელჩუკ თურქებს ღირეგზე მიუკრიან“ (შავშ.)...

შდრ. აჭარულ დიალექტში გვხვდება ღირელი - (direk - ღირექ) - „ღირე“, „ბოძი“:

„მაგ საბძელს თუ ღირელები არ დუღბჯგინეთ, ქარი წააქცევს“; „ბოლოს, აჰა გამოჩნდა მთელი ტყე ნავთსადგურში მდგარ ღირეგებისა“ (ნიჟარაძე 1971: 181).

„ღალიბა“ - (<არ.Galiba - გალიბა - „როგორც ჩანს“, „როგორც ეტყობა“, „ალბათ“. თურქულად წარმოითქმის „გალიბა“, ქართულად - „ღალიბა“):

„ბუხური აუგუსტოს თხუთმეტზეა ღალიბა“ (იმ.); „ისინი ღალიბა ქალაქში წევდენ“ (იმ.); „ღალიბა შემეშალა ეს ჭრელია“ (იმ.); „ღალიბა ბიძიაშვილი ყოფილა მათი“ (ბაზგ.); „ღალიბა იმასა სამი-ოთხი შვილი ყავს“ (ბაზგ.); „ისე მოკდა ღალიბა მშობლები არ უნახია“ (ბ.); „ღალიბა ის ხასანაი იყო, იმისი მძა“ (შავშ.); „მემლექეთო, მემლექეთო, შენ უნახველაი ვკვდები ღალიბა“ (შავშ.); „სახლში არ იყვნენ ღალიბა“ (იმ.); „ღალიბა ის იყო“; „ღალიბა ძინავს“ (შავშ.)...

„ყაბურღა“(<kaburga - ქაბურღა - „ნეკნი“, „გვერდი“ - იწერება „Kaburga“, თურქულად წარმოითქმის „ქაბურღა“, ქართულად - „ყაბურღა“):

„ავარიაში მოვეყვ და ყაბურღა გიმიტყდა“ (იმ.); „ყაბურღა ძალიან წარეა“ (ხოხ.); „ის ექიმთან იყო, მე მგონი წეაქცა და ყაბურღა გუუტყდა“ (უსტ.) „ექიმმა უთხრა, ყაბურღა გაქ გატეხილიო“ (უსტ.); „არაბა დეეჯახა და ყაბურღა ეტკინა“ (უსტ.); „შოლტიĀ ევლებსა ერთი ყაბურღა მეტი აქუანო“ (იმ.); „ყაბურღაზე მწვებოდა“ (იმ.); „წეიქცა და ყაბურღა მეიტეხა“ (იმ.)...

„დეღილ“ - (უარყოფა), არა - იწერება „Değil“ და იკითხება „დეღილ“ ქართულად გამოითქმის „დეგილ“ (იშვიათია „დეღილ“):

„ის ღარჭი მაჭახლეელი დეგილია“ (შავშ.); „მამამთილი გურჯი დეგილია“ (იმ.); „ისტანბოლშიც მაქ სახლი, ქირაზე დეგილია“ (შავშ.); „ისა მერჯიმეგ ჩორბა დეგილია“ (იმ.); „ეს ბაღვი ინსან დეგილია“ (იმ.); „ის ჩემი ღარჭი დეგილია, ხასანაის ღარჭია“ (იმ.)...

გ : **ღ** მონაცვლეობის შემთხვევა დასტურდება ძველ ქართულშიც:

მ. ძიძიშვილის დაკვირვებით, ძველ ქართულში ბგერათმონაცვლეობა შეინიშნება არა მარტო ქართულ, არამედ უცხოური წარმოშობის სიტყვებშიც, ავტორი აღნიშნავს, რომ **გ/ღ** ბგერათმონაცვლეობა **აგაბოს//ალაბოს** (საქმ. მოციქ. თ. 11,28) ბერძნულიდან მომდინარე ფორმებია (ძიძიშვილი, 1960:84).

„სალოდებელი“, შდრ „საგოდებელი“: „ადგილსა რომელსა „სალოდებელი“ ეწოდების” A 1109 10 v,8.

მ. ძიძიშვილის დაკვირვებით, ამ წინადადებაში ნახმარ სიტყვას „სალოდებელი“ თუ კავშირი აქვს „საგოდებელთან“, მაშინ „სალოდებელში“ „ღ“ ბგერა „გ“ ბგერის მონაცვლედ მიიჩნევა (ძიძიშვილი, 1960:88).

ბ. ჯორბენაძის განმარტებით, **გ/ღ** და **ღ/გ** ბგერათმონაცვლეობა იმერულ და ქართლურ დიალექტებში სრულიად ჩვეულებრივი მოვლენაა ისეთი ფორმების გვერდით, როგორცაა: **ყველგან – ყოლღან, გააგზავნა – გააღზანა (იმერული)** ასევე: **ღორ-ხზო – გორ-ხზო (ქართლური)...**(ფაღავა, 2003:340)...

თურქულში თანხმოვანი „**ğ**“ სიტყვის დასაწყისში არ გამოიყენება, რადგან მოცემულ მდგომარეობაში ზემოთ ჩამოთვლილი ფონემები - „**ğ**“ და „**y**“ არ შეინიშნება. ფონემა „**y**“ სიტყვის დასაწყისში თანხმოვნების შემდეგ ვერ შენარჩუნდა და ის შეცვალა „**ğ**“-მ. თავის მყარ ვარიანტში, კერძოდ, არაბულსა და სპარსულში აღნიშნული თანხმოვანი „**y**“ V-V პოზიციაში ჩანაცვლებული იქნა მყარი „**ğ**“-თი. მაგ: „**Galebe**“ – წარმოითქმის(**галѣбѣ**) – „გამარჯვება“, „ტრიუმფი“; „**gayret**“ – (**гайрѣт**) –

„გულმოდგინება“, „ძალისხმევა“ (Севортян, 1955:28; ლექსიკონი, 2001:503).

„გ“ თანხმოვანი თურქულ ენაში მოცემულია ორ პოზიციამდე. პირველში „გ“ უკანა სასისმიერია და წარმოითქმის თითქმის ქართული „გ“-ს მსგავსად. მეორე შემთხვევაში გაცილებით რბილია და წარმოითქმის რბილი „გ“-თი. მაგ: „gonce“ (გონჯე) – (гонджé) (Севортян, 1955:27).

თანამედროვე თურქულში „გ“ ბგერა ჩვეულებრივ ისმის:

Gıybet – (გიბეთ) - „ზურგს უკან გაკიცხვა“, „გალანძღვა“, „ჭორაობა“:

„გიბეთი ინსანი მძულს“ (ქლას.); „გიბეთლობა კაი არ არი“ (ტრაპ.); „გიბეთლი ინსანი არ მეიწონება“ (უსტ.); „გიბეთლობა ძალიან ცოდვაა და ნუ იტყვი“ (უსტ.)...

Karçığı - (ქარჩიგი) – „შვავი“, „ზვავი (თოვლისა) თოვლის დნობის დროს“:

„ქარჩიგის თვეა მარტი-აპრილი“ (იმ.); „ქარჩიგის დროს ძლივს გადარჩა“ (შავშ.); „ისინი ქარჩიგში მოყვენ და გადარჩენ“ (უსტ.); „ქარჩიგის დროს სიარული საშიშია“ (უსტ.)...

„ეგლანჯა“ - „გართობა“, „წვეულება“, „დროის მხიარულად გატარება“ – იწერება „Eğlence“, თურქულად წარმოითქმის „ეაილენჯე“, ქართულად ითქმება „ეგლანჯა“:

„სახლში არიან ბაღვები ეღლენჯობენ“ (იმ.); „მეიდანზე ღარჭი ეღლენჯობას იჯება“ (შავშ.); „ბაღვებით ეგლენჯა გუაქ“ (იმ.); „ეგლანჯა ვქენით და ბევრი ვისამეთ“ (იმ.) „უწინ ეგლანჯაზე ბევრს ვისამებდით“ (უსტ.); „ეგლანჯაზე იყო და ეხლა მოიდა“ (უსტ.)...

მაზღალა – (*mazgal* - **მაზგალ**) -თურქულად იკითხება „**მაზგალ**”, „სათოფური”, „ხვრელი”:

„იილიას **მაზღალე**ბი ქონდა, ქარი ფშიკინებდა” (ქართ.); „იმის სახლს ბევრი **მაზღალა** ქონდა და იქ იმალებოდა“ (ქართ.); „**მაზგალა**ში შეძვრა და დეიმალა“ (ქარ.); „**მაზგალა** გააკეთა და გაძვრა“ (ტრაპ.); „უწინდელი ბავშვები **მაზგალე**ბში ძვრებოდნენ“ (ტრაპ.)...

ლამაზი - (არ. *gamaz* - **გამაზ**) - „შურიანი”, „დამსმენი”, „მაბეზდარი”:

„ის კაცი **ლამაზია**“ (იმ.); „**ლამაზი** ინსანი წინ ვერ წავა“ (იმ.) „**ლამაზი** ინსნიდან გეშინოდეს უნდა“ (ად.); „**ლამაზი** ინსანი არ მიყვარს“ (უსტ.); „**ლამაზი** ინსანია და არ მივდივართ“ (ქართ.); „**ლამაზობა** სირცხვილი იყო“ (ქართ.); „**ლამაზი** ინსანი ძალიან ცუდია“ (ქართ.); „ი კაცი დადიოდა და **ლამაზობას** იჯებოდა“ (ქართ.); „**ლამაზი** ინსანი მალე უნდა მოკდეს“ (ქართ.)...

შდრ. **ლამაზი** - „**ლამაზი** კაცი ხარბი, შურიანი, მოშურნე, მოჯიბრე (შდრ. **ლაზვი** - **ლაზვიანი** - შურიანი, მოშურნე, ხარბი, ღვარძლიანი) (ნიჟარაძე, 1971: 361).

სამხრულ მეტყველებაში **ღ/გ(„გ”-„ღ”)** მონაცვლეობის შემთხვევები დასტურდება როგორც თურქულიდან ნასესხებ სიტყვებში (შავშური, ტაოური), ისე საკუთრივ ქართულში (მაჭახლური). აღნიშნული ბგერათცვლილება გვხვდება ქართული ენის სხვა კილოებშიც (იმერული, ქართლური) და ძველ ქართულ სამწერლობო ენაშიც, რაც საყურადღებო ფაქტია. შეიძლება ვიფიქროთ, რომ სამხრულ მეტყველებაში დადასტურებულ **ღ/გ(გ/ღ)** თანხმოვანთმონაცვლეობას საფუძველი ქართულ სარტიკულაციო ბაზისშიც აქვს.

§2. ყ : კ თანხმოვანთმონაცვლეობა

აჭარულ დიალექტში გვხვდება ისეთი მაგალითი, რომელშიც უკანაენისმიერ მკვეთრ კ-ს ენაცვლება ყ: **ყართ-ოფაა/ყართოფილაა - კართოფილი:**

ყაამალი/კაამალი - „ნაღები” - „ნაწველის თავიარი ყაამალი, ყაამალის ძირააყველი, ყველის ძირაა საჭმელი”.

სალიტერატურო თურქულში გვაქვს „k” (**kaymak - ქაამაქ**) - (ც), ხოლო შავშურ მეტყველებაში „კ” „**კაიმალი**” - (kaymak - ქაამაქ) - „ნაღები”.

კაიმალი - გვხვდება ლაზურშიც: „ნანაქ კაიმალი კაი იქიფტუ” (ხოფ.) „დედა კარგ არაჟანს ამზადებდა” (ა. თანდილავა);

ვ. რადლოვის განმარტებით, სიტყვა **kaimak - „ნაღები”, „ნახარში”, „ბულიონი”** დადასტურებულია ბარაბანულში, ყარა-ყირგიზულში, აზერბაიჯანულსა და ყირიმულში. ლაზურ დიალექტში **ნაღების** მნიშვნელობით არის შესული (**ვიმოწმებთ: თანდილავა, 2003:70**);

ყაშული/კაშული - (kaşık - ქაშიქ) - „კოვზი“:

„ყაშულით შჭამდა შორვას“; „კაშულითა წყალს მარებენ, კაშულით წყალი რას მყოფნის“.

აჭარულში აღნიშნული სიტყვა თურქულიდან არის შემოსული (**გურგენიძე, 1973:19**).

§3. ქ : ხ თანხმოვანთმონაცვლეობა

ბაშხა - (başka - ბაშქა) - სხვა:

„ახლა ბაშხა, ბაშხა საჭმელები გამოვდა“ (ქლას.); „წინწინ ბაშხა რალაცეებს აკეთებდენ“ (იმ.)...

ქრისტიანები/ხრისტიანები:

„ისა მუსლიმანები არ ყოფილან, **ხრისტიანები** ყოფილან“ (ხევწ.); „ჭამელსა უთხრომია ქი, მე მუსლიმანი არ ვარ, **ხრისტიანი** ვარო, იმიტომ ვჭამო“ (იმ.); „**ხრისტიანი**

დინი ქქონია, **ხრისტიანობის** ყიმეთი იცოდეთ, ზოვლია **ხრისტიანობა**“ (იმ.)...

ობლავო//ოქლავო:

„ობლავო გავათლევით ბერსა გუშინ“ (ბაზგ.); „ობლავო მქონდა და ვათხუე“ (უსტ.); „ობლავო მეიტანა მალაზადან“ (იმ.); „ოქლავას ყიდის მალაზაში და იყიდა“ (იმ.)...

შახა – (šaka - შაქა) – „ხუმრობა“, „ცელქობა“:

„ასე მითხრა ჰემ შახა, ჰემ გერჩექ“ (ინ.); „აქა შახა მეჰელე გუაქ ძალიან“ (ინ.); „ის ბევრ შახაჯობს“ (იმ.)...

შახაჯი – (šakacı - შაქაჯი) – „ხუმარა“, „ცელქი“:

„შახაჯი იყო ძალიან, დაგრეხილი, სწორეს არ გეტყოდა“ (ინ.); „ერთი შახაჯი ნენი იყო“ (ინ.)...

შაფხა – (šapka - შაფქა) – „ქუდი“:

„წყალში ჩაცვნილი ოუნანების შაფხები მეიცვა დენიზმა“ (თ.ქ.). „შაფხას აბურავს კაცსა“ (იმ.); „ის შაფხიანი კაცი ვინ იყო“ (იმ.)...

თახუმი – (სპ. takım - თაქიმ) – 1. „ჯგუფი“, „გვარი“, „კოლექტივი“, „ჯიში“, „ნაკრები“:

„ჩაი თახუმის ჰევესი მაქ“ (ინ.); „ჰაფიზ ნური იყო ჰაჯი თახუმიდან“ (თ.ქ.) (ფუტკარაძე, 1993:465).

ნასესხებ სიტყვებში ბგერათმონაცვლეობის განხილვამ ცხადყო, რომ უცხო ენიდან შემოსული ლექსიკა ექვემდებარება ქართული და ქართველური ენების ფონეტიკურ კანონზომიერებებს. რაც იმის დასტურია, რომ მიუხედავად სამხრულ კილოებზე თურქულის ზეწოლისა, ძლიერი გავლენისა, ქართული ენის ფონეტიკური სტრუქტურა ჯერ კიდევ ინარჩუნებს თავისთავადობას.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. Nizharadze, Sh. (1971). *Kartuli Enis Zemoach'aruli Dialekt'i*. Batumi: Gamomtsemloba, „Sabch'ota Ach'ara“. (ნიჟარაძე, შ. (1971). *ქართული ენის ზემოაჭარული დიალექტი*. ბათუმი: გამომცემლობა „საბჭოთა აჭარა“.);
2. Dzidzishvili, M. (1960). *Ponet'ik'uri P'rotsesebi Dzel Kartulshi*. Tbilisi: Gamomtsemloba, „Metsniereba“. (ძიდიშვილი, მ. (1960). *ფონეტიკური პროცესები ძველ ქართულში*. თბილისი: გამომცემლობა „მეცნიერება“);
3. Paghava, M. (2003). *Samkhruli Kiloebis Ponet'ik'uri St'rukt'ura*. Sadokt'oro Disert'atsia (Khelnats'eri). Batumi. (ფაღავა, მ. (2003). *სამხრული კილოების ფონემატური სტრუქტურა*. სადოქტორო დისერტაცია (ხელნაწერი). ბათუმი);
4. Севортыян, Э. В. (1955). „*Фонетика Турецкого Литературного Языка*“. Москва;
5. *Turkuli Enis Leksik'oni*. (2005). Ankara. (*თურქული ენის ლექსიკონი*. (2005). ანკარა);
6. *Türkçe- Sözlük* (2005). Ankara;
7. Tandilava, L. (2003). *Turkuli Leksik'uri Erteulebi Lazurshi*. Disert'atsia. Tbilisi. (თანდილავა, ლ. (2003). *თურქული ლექსიკური ერთეულები ლაზურში*. დისერტაცია. თბილისი);
8. Gurgenidze, N.(1973). *Aghmosavluri Ts'armoshobis Leksik'uri Element'ebi Ach'arulsa da Gurulshi*. Tbilisi. (გურგენიძე, ნ. (1973). *აღმოსავლური წარმოშობის ლექსიკური ელემენტები აჭარულსა და გურულში*. თბილისი).